

Dr hab. Tomasz Wites, prof. UW
Wiceprzewodniczący Polskiego Towarzystwa Geograficznego
Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
Katedra Geografii Regionalnej

Opinia o ukraińskim podręczniku z zakresu geografii dla klasy 7. szkół średnich
ogólnokształcących

Tytuł: Geografija («Географія»)

Autorzy: Hilberg T., Dowhań A., Sowenko W. (Гільберг Т., Довгань А., Сovenko В.)

Wydawnictwo, miejsce i rok wydania: Geneza, Kijów, 2024

Przedstawiony do recenzji podręcznik *Geografija* dla klasy 7., napisany przez Tatianę Hilberg, Andrija Dowhania i Walerija Sowenko, po otrzymaniu rekomendacji Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy wydany został w 2024 r. w Kijowie nakładem wydawnictwa Geneza. Podręcznik został przygotowany zgodnie z modelowym programem nauczania „Geografia. Klasy 6-9” dla placówek ogólnokształcących (aut. S. P. Zapotocki, G. I. Karpiuk, R. W. Hładkowski, A. I. Dowhań, W. W. Sowenko, Ł. M. Dacenko, T. H. Nazarenko, T. H. Hilberg, I. H. Sawczuk, A. W. Nikitczuk, W. S. Jacenko, G. D. Dowhań, W. D. Hroma, O. W. Horowoj). Program nauczania uwzględniony w podręczniku powstał zgodnie z Państwowym Standardem Kształcenia Średniego w Ukrainie z uwzględnieniem wiekowych, ogólnoucujących i psychologicznych cech uczniów.

W artykule 12 ustawy Ukrainy „O edukacji” zadeklarowano zadanie formowania kluczowych kompetencji obejmujących kształtowanie światopoglądu naukowego, zdolność i gotowość do stosowania odpowiedniego komponentu wiedzy i umiejętności naukowych do wyjaśniania świata, a także nabywania doświadczenia badania środowiska i formułowania wiarygodnych wniosków na podstawie uzyskanych informacji i zrozumienia zmian spowodowanych działalnością człowieka oraz odpowiedzialności za skutki takiej działalności. Materiał stanowiący treść podręcznika powinien umożliwiać rozwój kompetencji ucznia w obszarze edukacji przyrodniczej, obywatelskiej i historycznej, matematycznej,

informatycznej, technologicznej, społecznej i zdrowotnej. Założenie to jest zgodne z oczekiwaniami stawianymi współczesnej szkolnej geografii, wedle których przedmiot ten powinien integrować nauki przyrodnicze (geografia fizyczna), obywatelskie (geografia społeczna i ekonomiczna) oraz elementy informacyjno-techniczne (kartografia).

Głównym celem nauczania geografii w klasie 7 jest rozwijanie wiedzy geograficznej o przyrodzie kontynentów i oceanów, ich integralności i różnorodności warunków naturalnych oraz kontynuacja tematyki geograficznej dotyczącej powłoki Ziemi i jej komponentów. Treść przedmiotu stanowi niezbędną podstawę do zrozumienia przez uczniów roli geograficznej powłoki w życiu ludzi i wpływu społeczeństwa na warunki naturalne. Recenzowany podręcznik składa się ze wstępu oraz 5 głównych rozdziałów.

Tytuły rozdziałów nawiązują do zagadnień tematycznych obowiązkowych do realizacji na tym etapie kształcenia. Rozdział I. "Kartograficzne przedstawienie Ziemi" wprowadza uczniów w tematykę przedstawiania zjawisk na mapach i umiejętności posługiwania się opracowaniami kartograficznymi. Treści rozdziału zostały uporządkowane jedynie w dwóch tematach: "Mapy kontynentów i oceanów" i "Współrzędne geograficzne". Umieszczenie tych elementów na początku podręcznika ma na celu rozwinięcie umiejętności korzystania z kartograficznych źródeł informacji odnoszących się do kontynentów i oceanów. Ważnym elementem pierwszego rozdziału jest wkomponowanie w jego treści lekcji praktycznej służącej wyznaczaniu współrzędnych geograficznych z wykorzystaniem globusa lub map geograficznych. Lekcja ta zaczyna się od zagadki i postawionych pytań, a następnie wskazuje na potrzebę znalezienia na mapie wybranych miejscowości i przypisania im prawidłowej lokalizacji. Kolejne polecenia włączają wykorzystanie *Google Earth* umożliwiającego wyświetlanie na trójwymiarowym modelu kuli ziemskiej zdjęć satelitarnych i lotniczych oraz panoram zrobionych z poziomu ulicy oraz różnego rodzaju informacji dodatkowych. Rozdział II. "Główne zasady formowania przyrody kontynentów i oceanów" obejmuje tematy: "Budowa tektoniczna, rzeźba terenu, surowce naturalne", "Klimat", "Kompleksy przyrodnicze Ziemi", oraz "Rozmieszczenie ludzi na kontynentach". W tej części podręcznika ważnym elementem wzbogacającym przekaz i umożliwiającym dokonywanie analiz geograficznych jest obraz olejny, na którym przedstawiono określoną roślinność. Wykorzystanie tego nośnika informacji poszerza możliwe narzędzia służące wizualizacji zjawisk i procesów geograficznych. Rozdział III. "Przyroda kontynentów" obejmuje tematy: "Afryka", "Australia", "Ameryka Południowa", "Antarktyda", "Ameryka Północna" oraz "Eurazja". Rozdział IV. "Przyroda oceanów" zapoznaje uczniów z tematami: "Oceany szerokości polarnych" i "Ocean Spokojny, Ocean Atlantycki, Ocean Indyjski" Rozdział V dotyczy projektu i poświęcono mu więcej miejsca

w dalszej części recenzji. Na końcu podręcznika nie ma słownika pojęć i terminów geograficznych, stosowanego w wielu innych podręcznikach. Wynika to prawdopodobnie z podjętej decyzji przez zespół autorski co do wyjaśniania kluczowych terminów na bieżąco w treści rozdziałów i niepowielania innych, choć z natury już mniej istotnych terminów umieszczonych w zakończeniu książki. Nie ma też w podręczniku spisu sugerowanej literatury, która jako element uzupełniający powinna korespondować z treścią zasadniczą.

Okładka podręcznika, choć zawierająca atrakcyjny kolaż fotografii ukazujący wybrane krajobrazy, budzi pewne sprzeczne informacje. Autorzy podręcznika we wstępie w sposób nie do końca klarowny wyjaśniają czym się różnią lądy (części świata) od kontynentów. W obu dywagacjach dochodzą jednak do przekonania, że zarówno lądów, jak i kontynentów jest sześć, obejmują one nieco inne obszary, ze względu na przyjęte kryteria delimitacyjne. Umieszczony na okładce podręcznika kolaż fotografii posiada ograniczony walor edukacyjny, gdyż przedstawia pięć krajobrazów, choć w nawiązaniu do powyżej opisanych wydzielen powinno być ich sześć. Tym samym zastosowane rozwiązanie graficzne nie niesie treści uniwersalnej, oczekiwanej w reprezentacyjnej części opracowania.

Ocena oprawy graficznej podręcznika jest umiarkowana. Liczba fotografii i innych grafik jest nierównomiernie rozmieszczona w całym opracowaniu. Wyraźnie zaznacza się przewaga ilustracji przy charakterystyce zjawisk fizycznogeograficznych z wyraźnym deficytem fotografii, natomiast przy zagadnieniach społeczno-ekonomicznych przeważają fotografie, często dość przypadkowo wybrane. Daje się również zauważyć, że dość często treść opisowa przytłacza graficzne elementy książki, tym samym prowadzi to do zaburzenia odbioru wizualnego, a przede wszystkim odbioru merytorycznego całości. Innym ważnym spostrzeżeniem dotyczącym zastosowanych rozwiązań graficznych jest ich dość tradycyjne pojmowanie. W podręczniku brakuje atrakcyjnych infografik, choć tym obecnym trudno odmówić rzetelności i dążenia do prawidłowego zwizualizowania opisywanych treści. Zastosowane rysunki kołowe nawiązujące np. do lupy, układanych puzzli czy żarówki, wskazujące na poszczególne zadania stawiane przed uczniami, zostały wyjaśnione we wprowadzeniu do podręcznika, a później przedstawiane są już wyłącznie w formie graficznej z konkretnym poleceniem stawianym przed uczniem. Uzupełnienie infografik o operator słowny nakierowujący ucznia do działania (np. spójrz, wyjaśnij, zajrzyj do) byłoby bardziej pożądane i zwiększało czytelność oczekiwanych działań. Dobrym zabiegiem niezastosowanym w tym podręczniku, byłoby również dodanie krótkiego opisu do umieszczonych zdjęć, gdyż nie w każdym przypadku wiadomo dlaczego ta, a nie inna fotografia została wybrana do zwizualizowania opisywanego zagadnienia. Wewnątrz okładki zostały wykorzystane do

zobrazowania pogłębionych informacji fizycznogeograficznych, z jednej strony umieszczono tam tektoniczną mapę świata, a z drugiej strony strefy roślinne na świecie. Ważnym elementem odróżniającym ten podręcznik od innych jest umieszczenie we wprowadzającej do zasadniczej części podręcznika treści hymnu Ukrainy, a także symboli państwowych w postaci flagi i herbu.

Kształtowanie poczucia obowiązku w uczniach, dążenia do tolerancji, prawdy i wytrwałości w znaczącym stopniu nie zostało zaprojektowane w podręczniku poprzez rozbudowany element projektowy. Choć znajduje się on w oddzielnie wyróżnionym przez autorów rozdziale V, to trudno jednak ten fragment podręcznika nazwać rozdziałem – zawiera on plan konstrukcji i realizacji projektu, nazwany algorytmem realizacji projektu i mieści się na jednej stronie. W takiej formie przygotowane zadanie projektowe powinno znaleźć się w ramce i stanowić dopełnienie jednego z czterech faktycznych rozdziałów podręcznika.

Zaproponowane moduły wzbogacone znakami graficznymi cechuje powtarzalność w całej książce. Dodatkowym elementem zwiększającym atrakcyjność tekstu jest możliwość skorzystania z materiałów umieszczonych w QR kodach. Ich użycie podkreśla indywidualny wymiar korzystania z podręcznika gdyż zastosowanie alfanumerycznych, dwuwymiarowych i matrycowych kodów graficznych QR (ang. *Quick Response*), będących atrakcyjną formą uzupełnienia prezentowanych treści, przenosi ucznia w dobrane do poruszanej tematyki wideofilmy czy wizualizacje. W zakresie wykorzystania nowoczesnych technologii recenzowany podręcznik zachowuje pośrednią orientację praktyczną, wykorzystującą nowinki technologiczne, choć korzystając z nich w umiarkowanym zakresie. Część podręcznika zbierająca pytania korespondujące z treściami zamieszczonymi w części graficznej i opisowej uatrakcyjnia dość monotony opis i zmusza czytelnika do wzmożonej aktywności w trakcie lektury przedstawianego materiału. Do wyszczególnienia opisywanych zagadnień zastosowano różne wyróżnienia graficzne w tekście odnoszące się do koloru, wielkości i zapisu literami drukowanymi poszczególnych fragmentów.

Recenzowany podręcznik *Geografija* wydany nakładem wydawnictwa Geneza rozwija trzy komponenty wiedzy, działań i wartości, z porównywalnym naciskiem na pierwszą, drugą i trzecią kategorię. Wymiar dotyczący wartości rozwijany jest nie tylko przez wskazane już dołączenie do treści podręcznika z geografii symboli państwowości Ukrainy – flagi, herbu, hymnu, ale eksponowane jest także w dalszych częściach opracowania. Komponent wartości rozwijający elementy patriotyczne został wzmocniony przez dodanie do podręcznika wybranych przykładów nowych znaczków filatelistycznych z różnych państw świata (Czadu, Liberii) uświadamiających społeczności lokalne o trwającej wojnie w Ukrainie. W ujęciu holistycznym należy podkreślić, że w podręczniku komponenty wspierają wykazywanie przez

uczniów aktywności konstruktywnej wzmacniając i zachęcając do kształtowania odpowiedzialności za podejmowane czyny na poziomie indywidualnym i grupowym.

Poszczególne części świata prezentowane są w podziale na kontynenty i oceany, a poznawanie świata realizowane jest poprzez czytanie i interpretowanie różnych rodzajów materiałów opisowych oraz map. Podręcznik dzięki swej dokumentacji kartograficznej daje uczniom skuteczne narzędzie do zrozumienia znaczenia zdobytych kompetencji dla pomyślnej samorealizacji. Nie wszystkie mapy pozbawione są błędów w podpisach poszczególnych obiektów – np. na mapie na s. 109 znajduje się podpis Wyspy Nowej Zelandii, choć nie jest to nazwa prawidłowa, Nowa Zelandia to nazwa państwa, a nie wysp, dwie główne wyspy tworzące to państwo to Wyspa Północna i Wyspa Południowa.

Wątki polskie w treści podręcznika

Ze względu na specyfikę materiału szkolnego realizowanego w klasie 7. treści dotyczących Polski jest mało. W pierwszym rozdziale podręcznika w temacie dotyczącym wyznaczaniu współrzędnych geograficznych w praktycznej części proponowanych zadań wśród miast, które należy wybrać i przypisać do określonych charakterystyk lokalizacyjnych wymieniona została Warszawa.

Podsumowując, *Geografija* napisana przez Tatianę Hilberg, Andrija Dowhania i Walerija Sowenko, wydana nakładem wydawnictwa Geneza to podręcznik szkolny dający szerokie spektrum materiałów opisowych w realizacji programu edukacji geograficznej. Słabością opracowania są dość tradycyjne treściowo materiały graficzne i multimedialne służące rozwijaniu umiejętności krytycznego i systemowego myślenia. Dobrze rozbudowane zagadnienia problemowe zachęcają do poszukiwania odpowiedzi i służą rozwojowi logicznego uzasadniania pinii ucznia i działaniu twórczemu. Część informacji sprofilowana została do pracy grupowej i ta sprzyja podejmowaniu i wykazywaniu inicjatyw oraz rozwiązywaniu problemów we współpracy z innymi. Znalezione w treści podręcznika nieliczne potknięcia i błędy merytoryczne nie umniejszają solidności opracowania.

Możliwe rekomendacje stronie ukraińskiej wynikające z recenzji tego podręcznika:

✓ wprowadzenie w możliwie wszystkich podręcznikach rozwiązań graficznych uwzględniających wykorzystanie nowoczesnych technik informatycznych, obecnych w recenzowanym podręczniku w stopniu zauważalnym, choć niewystarczającym;

✓ aktualizacja treści prezentowanych map o nowe, aktualizowane nazwy obiektów geograficznych (w tym podręczniku uwzględniono wiele aktualnych nazw geograficznych)

oraz dążenie do wyeliminowania błędów zdiagnozowanych w treści opracowań kartograficznych;

✓ kompozycja stron tytułowych z możliwym przekazem merytorycznym, a nie jedynie z uwzględnieniem atrakcyjności wizualnej – recenzowany podręcznik nie wpisuje się w oczekiwane rozwiązanie;

✓ zamiana opisu na opracowania graficzne w stopniu dążącym do pewnej równowagi między na ogół bogatym opisem a ubogą warstwą wizualną - recenzowany podręcznik w znikomym stopniu wpisuje się w oczekiwane rozwiązanie;

✓ wybór fotografii i innych grafik nie spełnia wymogu komplementarności względem zawartego materiału opisowego. W podręczniku brakuje opisów merytorycznych dołączonych do zamieszczonych tam ilustracji, a dobór zdjęć wydaje się w różnych miejscach dość przypadkowy lub błędnie przywołany w tekście (np. na s. 94 jezioro Tanganika w opisie połączone jest z fotografią 66, na której przedstawione jest jezioro Wiktorii);

✓ dążenie do odciążenia prezentowanego materiału z treści, które zachowują w znaczącym stopniu wymiar opisowy. Wpłynie to na zmniejszenie objętości całego podręcznika – w formie zaprezentowanej do recenzji liczy on 272 strony;

✓ uzupełnienie materiału faktograficznego o przykłady pomagające uczniom w zrozumieniu zależności dobrobytu i sukcesu w różnych obszarach z uwzględnieniem unikatowych uwarunkowań, w tym eksponowania znaczenia oszczędnego i racjonalnego korzystania z zasobów itp.